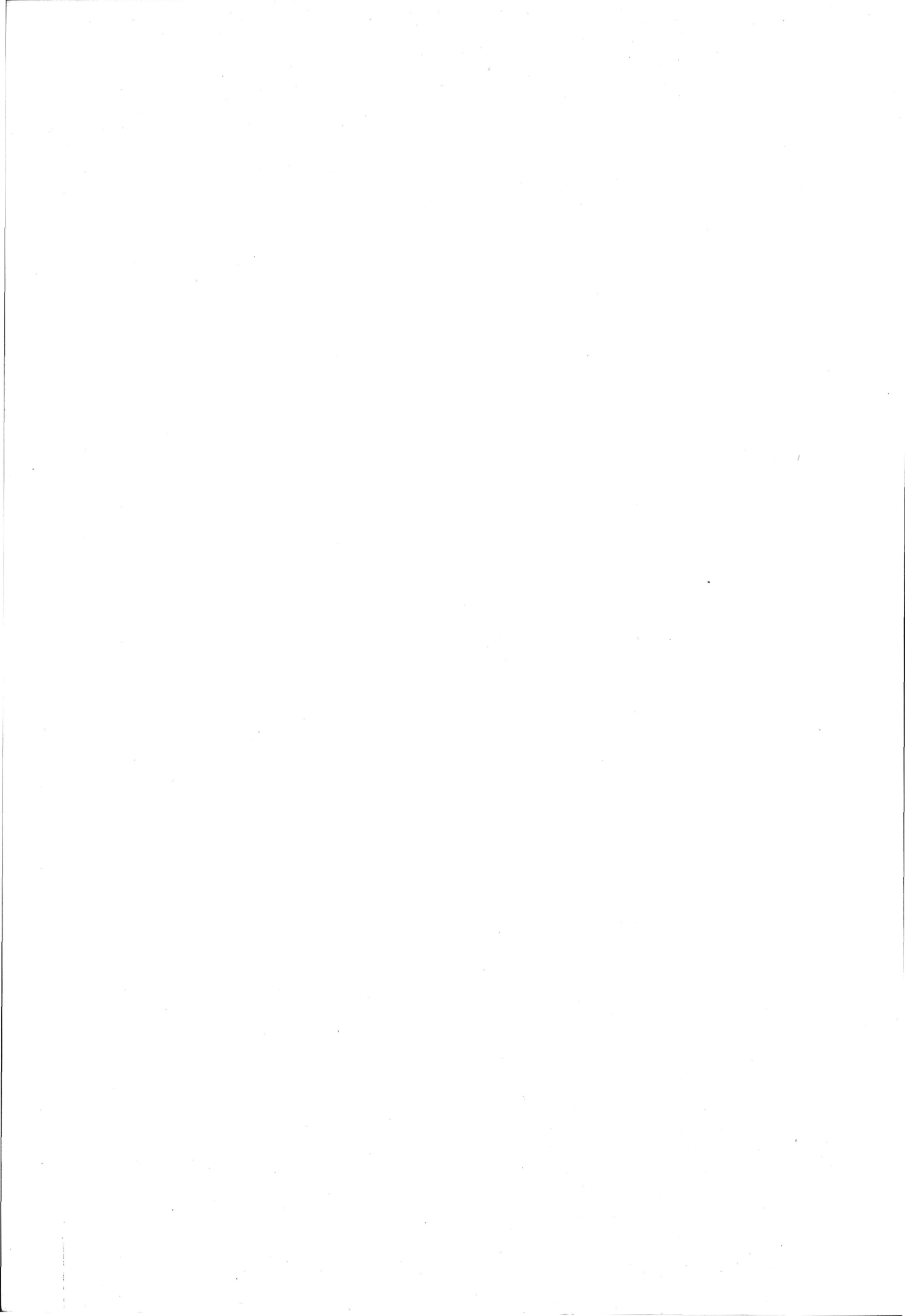

A BUDAI VÁRHEGY TERÜLETÉN VÉGZETT ÁSATÁSOK
INVESTIGATIONS IN THE AREA OF THE BUDA CASTLE
ИССЛЕДОВАНИЯ НА ЗАМКОВОЙ ГОРЕ

A DOMONKOSOK KÖZÉPKORI KOLOSTORÁNAK FELTÁRÁSA BUDÁN

A középkori Buda épületei között a domonkosok kolostorának azért van kiemelkedő jelentősége, mert fennállását mindegyiknél korábban, már 1252-ben bizonyítani lehet. 1254-ben már Európa minden országából idesereglő gyülekezetet fogadott. Ezzel szemben a Nagyboldogasszony templomról 1255-ben még csak mint "építendő"-ről esik szó. Feltárása lehetővé tette a betekintést Buda történetének kezdeti időszakába.

A kolostor templomának szentélyét 1902-ben találták meg és tárták fel. A templomhajó egyes részletei építkezések alkalmával kerültek felszínre. 1958-ban Gerevich László és Holl Imre a kolostor helyét próbaásatással igazolta. Ezt követően 1962-ben került sor a tervszerű feltárás megkezdésére. Ez 13 éven keresztül folytatódott. 1959-től a feltárásokat a Hilton szálló építkezése támogatta. A maradványok történeti értékét kellő megbecsülésben részesítvén azok helyszíni bemutatásáról az Országos Műemléki Felügyelőség gondoskodott. Az ásatás részletes, tudományos feldolgozása elkészült, kiadása előkészületben van.¹ A teljes feldolgozást részletpublikációk előzték meg.² A német nyelven megjelenő publikációnak ezuttal közöljük magyarul nyelvű összefoglalását.

Az ásatás a templomnak, a kolostornak és a kolostorhoz tartozó épületeknek bonyolult alaprajzát mutatta meg. (96-97. ábra) Ez az alaprajz három évszázad alatt alakult ki. Kezdetben a kolostor csupán a templom oldala mellé csatlakozó egyetlen épülettömböt birtokolta, az is kisebb méretű volt. A kolostor északi oldala mellett, a XIV-XV. századból származó épületek alatt vékony kőfalak kerültek elő, egy korai település házainak maradványai, melynek pusztulását előidéző hatalmas tűzvész vastag kormája is a maradványok mellett húzódott. A kormos pusztulás rétegében és alatta olyan kerámialelet volt a fellelhető, mely Buda területén eddig XIII. századnak ismert leletanyagtól némiképp különbözött. Főként a leletek között nagymennyiségben található sűrűke importkerámia segítségével, ausztriai hasonmás alapján a XII. század végére, legfeljebb a XIII. század elejére volt korhatározható. A pusztulás kormát az első városfalhoz vezető ut vékony kavicsrétegével fedték el. Az elpusztult település helyén még a városfal építése után újabb házak épültek. Mivel a település pusztulását a tatárjárással hoztuk összefüggésbe, úgy véljük, hogy az életben maradt lakosok tértek vissza. A terület a városfal felépülése után elszakadt attól a területtől, melyhez eredetileg tartozott és amelynek központja minden bizonnyal eredetileg a Csalogány utca-Medve utca és Málna utcák kereszteződésében lehetett. Az egymástól elszakadt részekben már 1257-ben külön-külön plebániatemplomok épültek. A domonkosok melletti terület, sőt maga a domonkosok kolostora is a Mária Magdolna plebániatemplom körzetéhez tartozott. Mindebből kiderült az is, hogy a domonkosok kolostora és temploma nem csak a Nagyboldogasszony templom építését előzte meg, hanem a Mária Magdolna templomét is.

A domonkosok templomának XIII. századi alaprajza, sőt architektúrája mindenben megfelel az 1252-1254-es éveknél. Az ásatás azonban a templomhajó alatt felszínre hozott ennél korábbi falmaradványokat is. Ezek a falak, a hozzájuk kapcsolódó téglapadló és két kis falpillérlábazat arról tanuskodnak, hogy már 1252-öt megelőzően állott itt egy azonos méretű templom.

Sajnos, a régészeti maradványok ennél többet nem árulnak el, ezért nem tudjuk, hogy a templom vajjon e korai kis község plébániája lehetett, vagy pedig már a domonkosoknak tatárjárás előtti települése. A domonkosoknak mindegyik kolostora a rend alapítása (1216) körüli első 15 évben, egy-egy már álló kápolna, vagy plebániatemplom mellé épült. A domonkos rend alapításának idején ugyanis oly nagy mértékű volt az új városok születése több kisebb település összeolvadásával, vagy pedig a városok megnövekedése korábbi külvárosaik beolvadása által, hogy az őstelepülések plébániatemplomai ép ezidőben veszítették el jelentőségüket.

A két XIII. századi templom magyarozatára még más lehetőség is kínálkozik. Humber-tus de Romanis, a domonkos rendnek Budán, 1254-ben megválasztott főnöke 1258-61 között lebonttatott néhány domonkos templom- vagy kolostorépitményt azért, mert a rendi szabályoknak nem megfelelő módon, az előírt szerénységet meghaladó méretben épültek.

Tanulmányunkban nem zártuk le véglegesen e problémát, mert ez régészeti módszerekkel nem is lehetséges. Reméljük azonban még midig előkerülnek lappangó oklevélada-tok, melyek egyszer véglegesen eldöntik a két XIII. századi templom közül a korábbi mi-kor és milyen célra épült.

A domonkosok kolostora és temploma a XIII. században kelet felől rövidebb volt, mint a gotikus. Más oldalain kiterjedését későbbi átépítései során sem változtatta meg. A temp-lom szentélye nyugtott és egyeneszáródású volt. A kolostorépület keleti homlokzatával nem lépte túl azt a határvonalat, melyet a XIII. században a városfal meghatározott. A homlok-zat előtt előrenyuló sziklanyelvet nem építették be, csak a városfal és annak faerkélyes gyilkjárója övezte. A szikla természetes alakulása, miként egy torony lehetővé tette az oldalozó védelmet is.

Az első kolostornak keleti oldalon csak csekélymagasságú alapfala és néhol terrazzó-padlója maradt meg, nyugaton megmaradtak a pincéi és egy-, a pincében elhelyezett fűtő-berendezése. Néhány érdekes épületfaragványa is megmaradt: egy szép mérműves ablak, ajtó bélletkövek, melyeket a káptalan terembe vezető ajtó- és ablak rendeltetésében tud-tunk leginkább elképzelni és így rekonstruáltuk. A XIII. századi kolostornak nem volt keríté-se, mivel csak egyetlen zárt épülettömbből állott. Templomának nyugat felől bélletes ka-puzata volt. Ez és egy rózsablak képezhette a szokás szerinti egyetlen diszítését a sátor-tetős, sima homlokzatnak. A XIII. században a templom még alacsony volt. Belső magas-sága nem haladta meg a 11.40 m-ert, amely az előírásnak megfelelt, ha a szabályzatban megadott lábmértéket a Bolognában érvényes átszámítás szerint mérték. Minthogy a bolog-nai domonkos kolostor a magyar rendtartomány kolostorainak anyakolostora volt, a budai kolostor fennmaradt részletei az első és elpusztult kolostorokra nézve is (Esztergom, Székesfehérvár, Pécs, Pest) némi utmutatással szolgál.

A XIII. századi kolostort akkor kellett lebontani, midőn 1304-1305 között itt Budán kellett felépíteniük a tartományfőiskoláját. Ekkor a domonkosok - feltehetően - adomány útján kolostoruk mellett egy keskeny telek és a városfalon kívül egy nagyobb terület birto-kába jutottak. Kolostoruk mellett oly módon építették fel az iskolát (A épület), hogy annak külön bejárata legyen és úgy a város felől, mind az ellátást biztosító, városfalon kívüli majorság felől megközelíthető legyen. Ezért kellett az eredeti kolostorépület hosszan el-nyúló keleti szárnyát teljesen lebontani és oly módon újjáépíteni, hogy egyuttal magát a ko-lostorépületet is és annak belső udvarát is megnöveljék. Így azután - ha nem is egyszerre-lassan újjáépült az egész kolostor a XIV. század közepéig. Utólsónak maradt a templom újjáépítése. Ennek csak a szentélyét növelték meg, de a szentély és a hajó falainak össze-kapcsolása miatt a hajó keleti oldalából is lebontottak és a hajó hosszát is megnövelték keleti irányban egy boltszakasszal. Ez alatt a boltszakasz alatt ebben az időben még csak a "lettner" értendő. A hajónak síkfödémje maradt továbbra is, viszont a szentélyválasztó ár-kád boltozott építmény volt már a XIII. században is. Tetején foglalt helyet az énekes kar-zat. Mögötte helyezkedett el - még mindég a hajó területén: a presbitérium, hová a kere-n-gőből kapu nyílt, méghozzá az újjáépítés után a XIV. század 60-70-es éveiben igen diszes gotikus kapu. Ez ma is látható a szálloda épületében. Újjáépült a lettner is. A szentély sokszögletű záródást és gazdagon faragott belső pillérekön nyugvó boltozatot kapott. A szentélyvégződésben ülőfülkék (sediliák) voltak.

A XIII. századi templomban egyetlen sir volt csupán. Ez a lettner alatt, pontosan közép-tengelyben helyezkedett el. Jelentős személyiség lehetett az itt eltemetett személy. Bolognában magának az alapító Szent Domonkosnak volt itt a sirja. Vajjon a magyar rendtartomány főkolostorává fejlődött budai kolostorban nem kereshetnők-e például a magyar tartomány alapítójának, Magyar Pálnak tetemét? Sajnos bizonyosat mondani ez esetben sem tudunk.

A kolostortemplomban világiak temetkezése csak a XIV. század elején kezdődött. Az elsők közül való egy Regensburgi Jánosnak, -feltehetően egy külföldi kereskedőnek sirköve. A templom újjáépítése elpusztította az addig temetkezők sirjait. Az újjáépítés utáni időszakból (1373-tól) viszont ismét sok sírkő maradt meg. Nagy részüket még 1902-ben megtalálták. Az új leletek között két szép sírkő érdemel figyelmet: az egyik egy Modenából származó ifjunak, Joannis Furno-nak sirköve, a másik ismeretlen nevű timaré. Mindkettő jeles darabja lett műkincseinknek. (312, 311 kép) Az utóbbi ipartörténeti vonatkozásai is érdekesek, mivel munka közben ábrázolja a timárt. A sírkőleletek ép és olvasható darabjainak tanulmányozása arra az eredményre vezetett, hogy a domonkosok templomában eltemetett személyek nagyobb része magyar, vagy olasz eredetű. A két német sem mint Buda polgára temetkezett ide. Az egyik idegen kereskedő volt, a másik (Henricus Paucher) a királyasszony szolgáltatóiban állott. A templom újjáépítését ugyanis a királyi család, sőt az anyakirálynénak tulajdoníthatjuk, aki a koldulórendeknek nagy pártfogója volt. Az olaszok és a magyarok (a Mária Magdolna plébánia hívei) voltak tehát a domonkosok adományozói, pártfogói. Buda történetében egészen Anjou Károly királyságáig, sőt inkább Nagy Lajos uralkodásáig csupa olyan eseményt ismerünk, melyek Buda német lakosait a domonkosokkal szembeállították. Az eretnekségre hajló budai polgárság még a trónutódlás kérdésében is ellentétben állott a domonkosokkal. Nem lehet csodálni hogy temetkezési helyükül nem választották. Talán plebániájuk sem engedte meg, hiszen ez csökkentette volna a Nagyboldogasszony plébánia jövedelmét. Nincs is annak semmi nyoma, hogy budai német polgár telekadománnyal hozzájárult volna a kolostor növekedéséhez. A kolostor mindvégig csak északi irányban tudott terjeszkedni. Templomukat sem tudták mindvégig kibővíteni, pedig a keskeny XIII. századi templom a hosszú és magas gotikus építmény számára már tulságosan szűk volt.

A domonkosok iskolája a maga nemében a páratlan régészeti lelet. Egy pince és egy természetes mély sziklapince fölött helyezkedett el két nagyobb és egy kisebb földszinti helyisége. Az egyik helyiség fűthető volt, mert alatta, a pincében pompás kis kemence épült. A kemencéhez nyugat felől az udvarról vezetett lejárás. Az előteréből fűtötték. Rendszere a XIII. századi kemencénél fejlettebb volt. Itt a tüzetet átívelő téglahavederek tetején vastag kavicsréteg tartotta a meleget és szűrte meg a füstöt. Az iskola helyiségeit freskók díszítették. A figurális ábrázolásokra mutató falfestéstörödékek valószínűvé teszik azt, hogy a szokás szerint oktató céllal Szent Domonkos, Aquinói Szent Tamás, Petrus mátyr történetét beszélték el. Esetleg Szent Miklósét is, ki a kolostornak védszentje is volt és aki szintén gyakran szerepel domonkos falfestményeken.

A XIV. század végén, kevéssel azután, hogy a kolostor első újjáépítése befejeződött, újabb változás történt a kolostor életében. Ezt a változást a város falainak újjáépítése okozhatta, mely a kolostor területét sem kimélte meg. A város "kinőtte" első falait.

Azok nyilván korszerűtlenek is voltak, ezért 1390-1437 között a város falai ugyanugy, mint a királyi palotáé-, újjáépültek. Tulajdonképpen a XIV. század végére tűntek csak el utolsó épületei a kolostor északi oldala melletti korai településnek. Nagy terület már egy idő óta a szemét lerakására szolgált és az egykori lejtős hegyoldal felszíne kezdett a hegy sziklafelszínével azonos szintre feltöltődni. Ezt a beépítetlen területet a domonkosok ekkor megkapták és rajta a XIV. század végén felépítették második nagy épületüket ("C" épület). Alighanem a városfalak újjáépítésében részt vállalhattak, viszonzásképpen lehetőségük nyílt arra, hogy a keleti kolostorszárny folytatásában az új városfalra egy új épületszárnyat építsenek. Ez az épület átívelt a korábbi lépcsőlejárattal felett, mely a majorságukhoz vezetett. Lezárta a mély sziklapincéből korábban a szabad hegyoldalra nyíló bejáratot és új emeletes pincerendszert alakított ki a városfal mellett. Végül még egy épület ("B") épült fel az iskola háta mögött.

Ezzel azonban nem értek véget az építkezések. A XIV. század végén emelt épületük ("C") igen hamar leégett, újjá kellett építeni. Valószínű, hogy ebben a korszakban nagyon sok tüzet okozhattak a városban a megöregedett, elkorhadó fafödémek. Korábban ugyanis a lakóházak pincéinek is síkmennyezete volt. A XV. század elején tanui vagyunk annak, hogy e pincéket mind átboltozták. A domonkosok kolostorában is és ugyanakkor a kerengőben, a templomhajóban is kicserélték a síkmennyezetet boltozatra.

Felépítették a hatalmas, ma is álló tornyot. Nem tudjuk miért volt erre szükség, hiszen miatta le kellett bontani és átalakítani az egész nyugati épületszárnyat. Ekkor építették újjá az északi szárny nyugati végében lévő helyiséget, fűthető, téli refectoriummá. A régi kemence a barátok közös melegedőhelyiségét fűtötte. Ekkor megszüntették, új, modernebb fűtőberendezést építettek. Az új refectorium az épület nyugati szárnyából, a clausura megsértése nélkül is megközelíthető volt és lehetővé tette, hogy a szerzetesek a XV. században divatba jött szokásoknak hódolván, világi pártfogóikat, - esetleg az uralkodót is - vendégül láthassák, vagy később, a század második felében divatozó nyilvános hitvitákat megrendezhessék.

Ezek a szerzetesek kezdetben azért jöttek Magyarországra, hogy a pogány kunokat megtérítsék. Rövidesen itt is felütötte fejét az eretnokség. Kezdetben a szerzetesek kolostoraikon és templomaikon kívül munkálkodtak. Templomaik csak saját céljaikat szolgálták és nem voltak nagyméretűek. A templomok növekedése csak akkor kezdődött, midőn a missziós tevékenység végetért és városon belüli tevékenységük kezdődött. Az első korszakban épületeik jelentéktelen épületei voltak a településeknek. A koldulórendi építészet kivirágzása csak akkor kezdődött, midőn harcossá eretneküldözésük már nem állította élesen szembe őket a város lakosságával. Budán az Anjou királyok idején megnövekvő itáliai kolonia honosíthatta meg hazájukban kedvelt szerzeteseik pártfogását és az adományok már lehetővé tették, hogy a kolostor építésze a gotikus város disze legyen.

Mithogy a kolostor saját irattára, történetének egyedül hiteles forrásai elvesztek, csak közvetett úton ismerünk néhány eseményt a történetéből. Az ásatás ennek a történetnek kibővítéséhez nagymértékben hozzájárult. A jobb megismerés következtében egyes korszakok értékelése módosult. Ma már tudjuk, hogy a domonkosok építészetében Mátyás kora és a renaissance lényeges átalakulást nem okozott. Alaprajz tekintetében semmit. Az átalakítás csak az emeleteket érintette. Elsősorban az iskola emeletét. Ekkor szüntették meg az iskola fűtőberendezését, mely a falban elhelyezett járaton keresztül még az emeletet is fűtötte. A kemence betöltésébe kerültek bele a falakról levert freskók töredékei. Ekkor az emeleti nyílásokban renaissance kereteket helyeztek el. A kolostor udvarán az adományozók iránti hálából cimerekké diszitett kutat állítottak fel. Mátyás király cimerén kívül Zápolyai Jánosét ismertük fel.

Ásatási publikációnk természetesen kizárólag a régészeti maradványokat ismerteti és értelmezi. Az eseménytörténetet Harsányi András, a magyar domonkos rend történetirója kitűnően megírta.³ Ezuttal sem törekszünk arra, hogy a XV. század második felében híressé vált domonkos főiskola neves tanítóit felsoroljuk. Régészeti szempontból nézve a kolostort, ismét a XVI. század első harmadához fűződnek jelentősebb változásai az épületnek.

1531-ben, midőn Budát Roggendorf serege ostromolta, a kolostor városfalra épült szárnya erősen megsérült. A belövés hatalmas üreget szakított a városfalon, melyet hevenyészve tömtek be. A sérült épületben lévő szerzetesi cellákat ideiglenesen a kolostor északi szárnyának földszintjén, a nyári refectorium helyén építették fel. Az építkezéshez felhasználták a megsérült épületszárnyból lebontott építőanyagot. A szerzetesek kolostoruk végleges kijavítását is tervezték és e célból gondosan elraktározták a felszedett, még ép mázas padlóteglákat. Tiszta homokot és boltozati téglákat, valamint a szükséges szerzőmokat előkészítették. Az építkezésre azonban nem került sor. A szerzeteseknek el kellett menekülniük. Valószínűleg nem a török miatt, - hiszen az váratlanul foglalta el Budát, - hanem 1541-ben Roggendorf ismételt megjelenése és a várható újabb ostrom készítette őket menekülésre.

Az építkezés előkészületei föld alá kerültek, midőn a török nem sokkal Buda elfoglalása után elkezdte a kolostor pincéit betölteni. A betöltött pincében talált leletek a XVI. század elejének pompás tárgyai arról tesznek tanuságot, hogy már a török hódítást megelőző

időkben nem volt ritkaság Budán a szép kisázsiai kerámia. Ezeknek szinpompás töredékei együtt kerülnek elő Velence híres szép fonáldiszes üvegeivel. A velencei üveg korábban sem volt ritkaság Budán, de Gritti kormányzósága alatt a velencei kereskedők még nagyobb mennyiségben öntötték árujukat Budára. Egy velencei birsalmásmintájú fajencetányér gazdag színeivel a kisázsia fajencetálakkal látszik versengeni.

Az elpusztult keleti épületszárny a török hódoltság idején tovább pusztult. A nyugati fekvésű és sérülést nem szenvedett épületekben laktak a törökök. A kolostorhoz tartozó egyik épületben ("C") egy kisméretű fürdőkemencét is találtunk.

A XVI-XVII. század fordulóján a törökök a középkori városfal elé új, erős falat építettek. Belső oldala mellett a lebontott kolostor gotikus köveiből külön erősítést emeltek. A kolostorépület keleti szárnya ekkor már teljesen elpusztult.

1686-ban, Buda felszabadítása után a kolostor falmaradványai már 1,50 m magas feltöltés alatt szunnyadtak. Ez a feltöltés mentette meg a kolostor kerengőjéből a templomba vezető gótikus kapu nagy részét attól, hogy a katonai élelmezési raktár kemencéinek tüze pusztítsa el. A kemencék a kerengő egykori déli szárnya felett állottak. A kapunak csak a felső íve pusztult el.

1686-ban a katonai élelmezési raktár a kolostortól teljesen különböző alapokon épült fel. Csak a templom állott még ebben az időben.

A templom gótikus szentélyének hü ábrázolása 1686-ból Juvigni látképén maradt meg. Ezen az ábrán a városfalnak törökkori állapota és támpillérei láthatók. A török fal már elfedi azt a kis kaput, amely a középkorban a domonkos kolostorát a városfalon kívülfekvő épületekkel összekötötte.

A kolostor feltárásának leletanyagából kiemelkedik egy ezüst pohár, testét borító pikkelydiszitással. A XV. század második felében, vagy a XVI. sz. első éveiben készülhetett. Inkább a mátyás-kori művészet körébe utalja a pikkelymotívum, amelyet csak egyetlen ötvösmunkán találtunk meg: az u. n. Mátyás-kulacson. A budai király palotából származik egy zöld üvegpohár, melyet festett aranypikkelyek díszítenek. Nem lehetetlen, hogy a domonkosok pohara Mátyás király számos ajándékai közül egy.

A Hilton szálló nem csak a domonkosok kolostora fele építkezett, hanem a régi pénzügyminisztérium épülete helyére is., sőt ezen a területen 4 m. mélyen a sziklát is kivésték. Régészeti kutatást ezen a területen is végeztünk, bár nem teljes területre kiterjedt, mivel ehhez már sem elegendő anyagi feltétel, sem munkaerő, sem idő nem állott rendelkezésünkre. Az óriási terület a középkorban egy keresztutcának és 13 teleknek adott helyet. Az utca helyét megtaláltuk és mellette egy lakóházat melléképülettel és kuttal. A melléképület alatt 15 m mélységig huzódó sziklaüreg volt, melyet a középkor folyamán töltöttek fel. Feltöltéséből és a kútból XIV-XV. század végéig terjedő leletanyag került elő. (313. kép) A feltöltés leletanyagának jellege megmutatta, hogy a házat melyik oklevelekben szereplő polgár házával azonosítsuk. Ennek az ásatásnak feldolgozása még nem jelent meg, csak folyamatban van.

A kolostortól északra fekvő Táncsics Mihály u. 1. számú telken is volt kutatásunk. Megtaláltuk az ujkori beépítéssel ellentétben álló középkori beépítés alaprajzát, mely az 1687 évi (Haüy) helyszínrajzzal azonos. Megállapítottuk a beépítés időrendjét. A telken álló házak nem egyszerre épültek. Egy közülük a XIII. század első felében állt. A hegyoldalra felkuszó korai település része volt. A feltárás eredményeinek csak egy része került feldolgozásra.⁴

(Ábrák: 95-96, képek: 311-313)

JEGYZETEK

1. K. H. Gyürky: Das mittelalterliche Kloster der Dominikaner im Burg von Buda. Fontes Archaeologici Hungariae. Bd. 11. (előkészületben)
2. K. H. Gyürky: Előzetes jelentés a budai domonkos kolostor ásatásáról. Arch.Ért. 96 (1969)99.
U. a.: A budavári középkori domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárás. BpR 22. (1971) 429.
U. a.: Glasfunde aus dem 13-14. Jahrhundert im mittelalterlichen Dominikanerkloster von Buda. Acta Arch. 23 (1971) 200.
U. a.: Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. Arch.Ért. 99. (1972) 33.
U. a.: Venezianische und türkische Importartikel im Fundmaterial von Buda aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Acta Arch. 26 (1974) 414-423.
Népszerűsítő közlemények:
H. Gyürky K. Értékes leletek az építendő budavári szálloda helyén. Budapest 5. (1967) 14.
U. a.: Régészeti kutatás az épülő Hilton szálloda helyén. Élet és Tudomány (1973) 2451.
U. a.: Az egykori budai domonkos kolostor. Műemlékeink (előkészületben)
3. Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.
4. H. Gyürky K.: Arch.Ért. 99 (1972) 33.

KATALIN H. GYÜRKY

REPORT ON THE EXCAVATION OF THE DOMINICAN MONASTERY OF BUDA

The Buda monastery of the Dominican monks was opened up between 1962 and 1975. The report presented here is a brief Hungarian summary of the detailed scientific publication on the excavation which is to appear in German in Volume 11 of the series Fontes Archaeologici Hungariae of the Archaeological Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences.

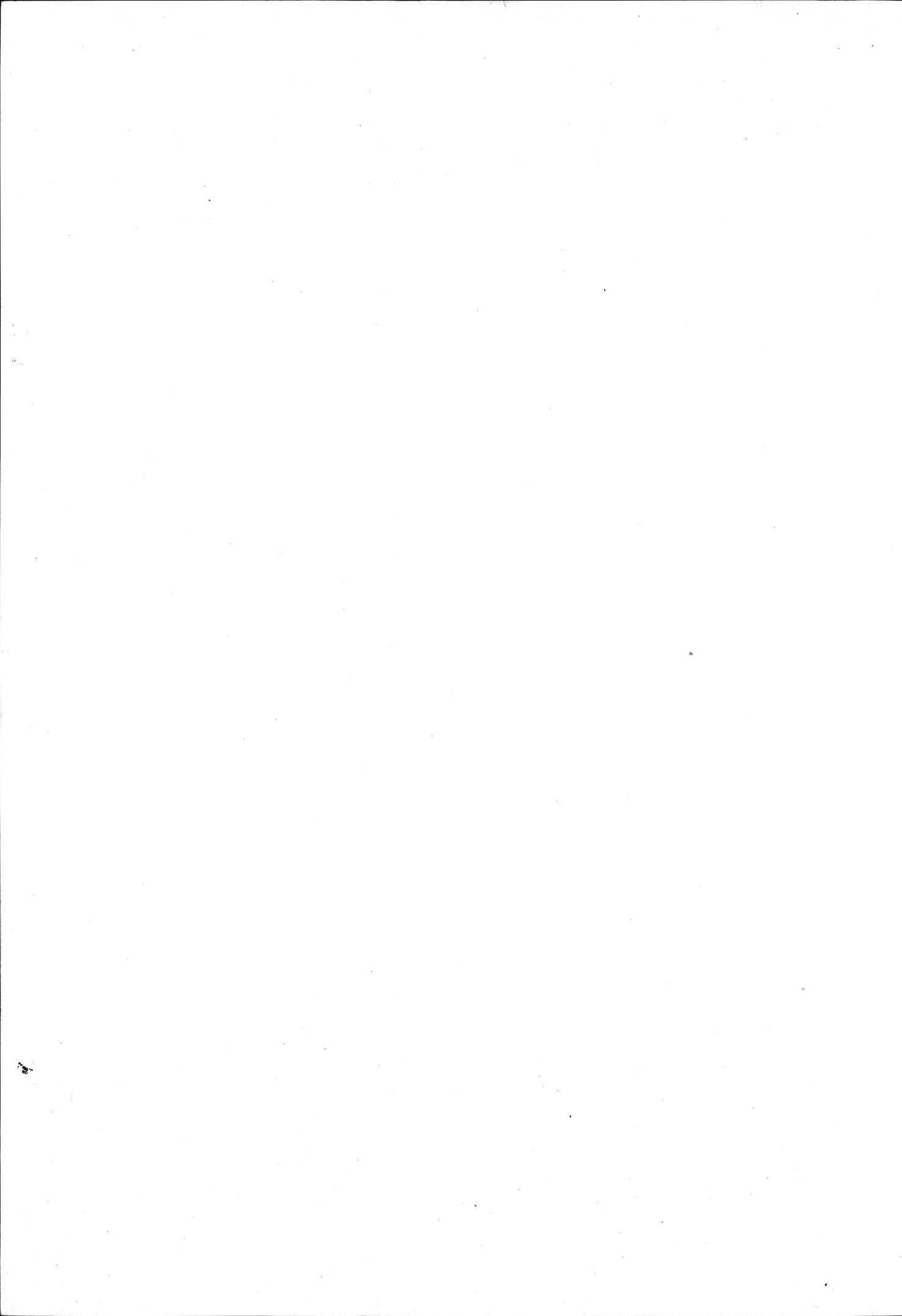
(Figures: 95-96, plates: 311-313)

КАТАЛИН Х. ДЮРКИ:

СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ ДОМИНИКАНСКОГО МОНАСТЫРЯ В БУДЕ

Раскопки доминиканского монастыря в Буде были проведены в 1932-1975 годах. Сообщение о них, помещенное здесь, является кратким резюмированием на венгерском языке той подробной публикации, которая выйдет во II томе FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE, издаваемой Институтом Археологии Венгерской Академии Наук, на немецком языке.

/Фиг. 95-96, рис. 311-313/

BUDA KÖZÉPKORI VÁROSFALAI. I.

Buda középkori városfalainak kutatása 1962-ben kezdődött. A Várnegyedben folyó rekonstrukciós munkálatok során a közművek felújítása és a távfűtő hálózat lefektetése szolgáltatott alkalmat a kutatásra.¹ Az eredmények feldolgozására eddig még nem került sor. Ezzel kívánom az első közleményt kiadni a kutatás egy kis részéről, mely a Petermann bíró utca 5-7. számú telkeken folyt. (97. ábra)

A két telek az északi városfal mentén, a Bécsi kaputól nyugatra, közvetlenül az Országos Levéltár mellett helyezkedik el. Ma transzformátorház áll rajtuk. A kutatás ennek építésekor kezdődött. Akkor mindkét telek beépítetlen volt, sőt már 1937-ben is. Eddig tudtam visszafelé követni a telkek állapotát.

A Bécsi kaputól a Mária Magdolna templom romjai felé vezető kis utcát nevezik ma Petermann bíró utcának. A város egyik középkori birájáról kapta nevét. Korábban (1843-tól) Nádor utca volt a neve, 1696-ban pedig a Zaiger "bluet gässl"-nek, azaz Vér-utcának nevezte.²

Telkeink az utca északi oldalán, a városfal felől helyezkednek el. Átellenben az utca déli oldalát annak a háztömbnek két háza szegélyezi, amely a Mária Magdolna templom szentélye mögött helyezkedik el és a mai Országház utca, Kard- és Petermann bíró utcák és a Bécsi kapu tér határolják. A háztömb területén két ház kivételével máig igen jó, XIV-XV. századi középkori házak állanak, ezért ezen a helyen semmiképpen nem lehet a középkori Szombatpiac terét keresni, miként ez Budapest legujabb történetében olvasható.³

A Szombatpiac - miként ismeretes - Buda város első a legkorábbi piactere volt, melynek vámját IV. Béla király már 1255-ben a margitszigeti apácakolostornak adományozta.⁴ Helyét először egy 1343-ból származó oklevél hozta közvetlen összefüggésbe a Mária Magdolna templommal ("Thomas plebanus ecclesie beate Marie Magdalene de foro sabbati...")⁵. A fentebb említett 1255 évi oklevél azért is fontos számunkra, mivel az apácák részére fizetendő összegek részletezésében előfordul az is, hogy: "qui intrat per portam", vagyis, aki a "kapun" belép, két denárt tartozik fizetni. Ezek a szavak az általunk kutatott városfalakra nézve is értékes információt nyújtanak, amennyiben a kapu említése a városfalak létezésére is utal.

A tér minden valószínűség szerint - miként ezt Bertalan Vilmosné is feltételezi⁶ - a Mária Magdolna plebániatemplom északi oldala mellett terült el, a Petermann bíró utca helyén pedig a középkorban is utca volt. Az utca középkori kövezetét ugyancsak Bertalan Vilmosné tárta fel⁷ és megállapította, hogy azt a XIV. század elején fektethették le, mivel alatta kizárólag XIII. századi leletanyagot tartalmazó réteget talált, a szemétreteg alatt pedig kőbányászásra valló nyomokat. A kövezés előfeltétele az utca kialakulása lehetett, vagyis az utca két oldalán már ekkor megtörténhetett a telkek felosztása és a lakóházak építése is elkezdődhetett.

A két kutatott telek közül a 7. számú telken találtuk meg a lakóházat. Ez közvetlenül az utca mentén állott. Az 1740 évi Matthey és az 1873 Marek féle helyszínrajzok tanúsága szerint a lakóház által elfoglalt telek pontosan fele volt annak a teleksávnak, amely az utca és az általunk feltárt belső városfal között húzódott. A belső városfal maradványa az Állam-

nyomda keleti épületszárnya alól bujt elő. Marek 1873-ban még ábrázolta, jöllehet a telkek méretét ekkor már észak felé megnövelték, de a növekedésen ekkor még nem épült épület (kivéve az Államnyomda említett épületszárnyát). (98. ábra)

1740-ben, Matthey-nél még jól látható, hogy eredetileg a lakóházak és a városfal között megvolt a kötelező üres sáv, melyet a város más oldalain a lakosságnövekvő igénye még a középkor folyamán megszüntetett, de az északi oldalon nem. Az északi oldal a város védelme szempontjából fontos terület volt és ezért ezen az oldalon minden, - különböző időpontban épült - városfal együtt élt tovább mindvégig, Buda 1688 évi ostromáig. (99/a ábra)

Kutatásunk novemberi ködben, sőt hóesésben folyt, mivel ekkor a transzformátorház építésének előkészítése érdekében hatalmas markológépek szedték le a feltöltést a szikla felületéről. Valószínűleg a mostoha körülmények miatt nem találtuk meg az 5. számú telken egykor állt ház maradványait, egy bizonyos, hogy az általunk feltárt belső városfalon kívül más, korábbi városfal nem volt. Városfal méretének megfelelő falmaradványt a markológép is "érezte". Ez előtt a fal előtt is megtorpant és jelezte.

Nagyjából azonos időben folyt a sétány területén a távfűtőhálózat lefektetése is. Itt nem volt teljes feltárás és csak a távfűtő-árkokban jelentkező falakat tudtuk dokumentálni. Itt, közvetlenül a mai városfal belső oldala mellett került elő a második, középkori városfal. Ezt északi oldal felől támpillérek támasztották.

A szikla felszine az utca felől a telekhatártól (165,15 m) észak felé lejtett. A lakóház a legmagasabb sziklafelszinen épült. A lejtő első lépcsőjének szélére, tehát bizonyos mértékig természetes geológiai határvonal mentén épült fel az első városfal oly módon, hogy alapjai már a mélyebb felszínen állottak. Belső oldala mellett a szikla lejtését kisebb feltöltéssel egyenlítették ki, ilyen módon a fal melletti belső szint 1 m-el magasabb volt, mint a külső. A belső feltöltés szintmagasságához igazodott az a - feltehetően később hozzáépült két belső támpillér, melyeknek ábrázolását Mattheynél (1740) ismerjük fel. (97/b. ábra - 99/b. ábra)

A 7. számú telken megtalált lakóépület egy traktusból és egy kapualjból állott. A kapu melletti első helyiség méretét ismerjük. Az épület ennél tovább terjedt. Teljes kiterjedését nem találtuk meg, de a történeti helyszínrajzok arányait figyelembe véve 23-24 m hosszú lehetett. Marek helyszínrajzán megfigyelhető a belső városfal melletti telekrész beépítése is. Ennek volt némi középkori előzménye is, mert a rajzon látható beépítési határnak megfelelően középkori falmaradványok is kerültek elő. Valószínűnek tartom, hogy a beépítés kétütemű lehetett és az utcára néző háznak volt elsőbbsége.

A lakóház nyugati fala és a szomszédos (9. sz.) telek között mély sziklaárok húzódott. Ebből további sziklaüregek nyitak. A szeméttel betöltött üregek feltöltése a török korról fejeződött be. A sziklaárok helyét ismét a Marek térkép tünteti fel helyesen. Az árokban XVIII-XX. századi szennyvizcsatornákat találtunk. Feltehetően a középkorban is ugyanaz volt a rendeltetése, sőt biztos vagyok abban, hogy itt a két lakóház között helyezkedett el a mellék helyiség.

A lakóépület maradványai alatt megtalált rétegződés világosan mutatja (99/b ábra), hogy a lakóház a XIII. században még nem állott. A ház alapfalai ugyanis az első (XIII. századi) kulturréteg felett húzódó feltöltés szintjéről mélyednek a talajba. A sziklát itt is vékony, természetes humusz borította. Erre borult az első kulturréteg. Ehhez a réteghez tartozó építkezés nem került elő, tehát ezt a területet a XIII. században nem lakták. A lakóház legkorábban a XIV. században épült, midőn az utca kövezése is jelzi a település kialakulását.⁸ Az uttest alatt megfigyelt nyomai a kőbányászásnak is arra mutatnak, hogy a terület korábban a lakott területen kívül esett.

Kutatásunk végeztével tehát három városfalat vettünk számba. Buda 1686 évi visszavételéről írott modern irodalom ugyancsak három falat említ⁹, hivatkozással az egykorú forrásokra.¹⁰ A három fal elhelyezkedésére nézve azonban nem volt egyetértés Salamon Ferenc¹¹, illetőleg Károlyi Árpád között. Salamon Ferenc 1885-ben látta még a belső városfalat az egyik lakóház belső udvarán. Faépület emelkedett felette. A belső városfal csak akkor tűnt el, midőn az Államnyomda második épülete és az Országos Levéltár felépült,

az 5-7. számú telkeken lévő épületeket elbontották és a talajszintet a sétánnyal egyenlővé tették. Ekkor a talaj eredeti lejtése megszűnt és a korábban ott álló épületek falmaradványai a feltöltés alá kerültek. A feltöltés szükségessége tette, hogy a felépülő Államnyomda északi homlokzatát kőgáttal támasszák alá.

A városfalakat a XIX. és a XX. században készült leírásoknál azokkal világosabban mutatják a helyszínrajzok. Haüy 1687-ben ábrázolta az egymáshoz viszonylag közel fekvő két külső városfalat. Még ennél is jobban közelíti meg a valóságot a bécsi Hofkammerarchivnak 1794-ből származó helyszínrajza Budáról.¹² A régi térképek "olvasásának" nehézsége abból adódik, hogy nehézkes az összehasonlítás egy mai helyszínrajzzal, mivel a geodéziai mérőműszerek azóta sokat fejlődtek és általuk a mérés is pontosabbá vált. Az eredeti rajzok, illetőleg a róluk készült másolatok az anyag törvényeinek engedelmességgel zsugorodtak, vagy tágultak, tehát az ábra eltorzult, nem fedti a most készült helyszínrajzot. Már eleve más léptékben készültek. A XVII. század óta sokat változott a beépítés is, ezért ma már csak régészeti feltárással és ezt követően új geodéziai felméréssel lehetséges a helyes középkori helyszínrajzot rekonstruálni.

A legszélső, - ma is érvényben lévő - városfal 1686-ban már megvolt, de a három fal közül mégis a legfiatalabb. Helyzete mutatja, hogy az eredeti külső városfal elé erősítésnek épült a török hódoltság idején, egyidejűleg az Esztergomi rondellával. A rondella északi végénél a két fal között mutatkozott egy lejárati ágyúállásaihoz.

A XV. század végén ez a harmadik fal még nem létezett. 1494-ben egy budai polgár, Bársony Tamás az északi városfal mellett lévő házában egy boltot eladott Vitripar Benedeknek: ".....una cum stabulo retro inter duos muros civitatis"¹³ Pataki Vidor a szobanforgó házat éppen a Petermann bíró utca 7. számú telekre helyezte¹⁴. Ebben az időben tehát két fala volt a városnak. Ezek sem voltak egyidősek. A két fal mérete is különböző. A belső szélessége 1.20 m, a külsőé 2 m. A külső városfalat a város más területén, nevezetesen a domonkosok kolostoránál¹⁵, 1390-1430 közötti időre, tehát Zsigmond király uralodása idejére tudtuk meghatározni. Ennek a periódusnak ma is szabadon álló falrészletei és támpillérei láthatók a Táncsics Mihály utca 7-9. szám alatti szakaszon. Megtalálható ez a periódus a királyi palota területén is.¹⁶ Legutóljára Zolnay László ásátásánál került felszínre egymás mögött a város első és második védőfala.

A város nagy részén a külső középkori városfal megépítésére nagy szükség volt, mert a város fejlődése miatt az első falon belül már szűknek bizonyult a hely.

Mindebből következik, hogy viszont az általunk feltárt belső falmaradvány a város első falával azonos. Sárgás kőanyaga teljesen egyezik a királyi palota területén és attól északra feltárt XIII. századi falak anyagával. Helyzete megegyezik a Bécsi kaputól kelet felé eső területen megállapítható XIII. századi városfal helyzetével.¹⁷ Ez utóbbi szakaszon két patkótorony maradványa került elő.¹⁸ A XIII. századi városfalnak részletei kerültek elő a domonkosok kolostoránál¹⁹ és Tóth Árpád sétányon is. Ez utóbbi helyen történt feltárásnak feldolgozása később következik. Előlegként annyit árulok el, hogy ezen a szakaszon patkótorony és négyzetes torony is előkerült. Zolnay László a palotától északra négyzetes tornyot tárt fel. A falban talált gerenda szerkezethez hasonló került elő a Petermann bíró utca 5-7. sz. telkeken feltárt városfalhoz kívülről támaszkodó falmaradványban is. Ennek méretei meghaladják egy támpillér méretét, ezért felmerül a lehetősége annak, hogy itt egy négyzetes torony maradványával állunk szemben. A falmaradvány nem köt be a városfalba, hanem attól elválik. A széthúzás megakadályozása végett a falba beépített gerendatámaszok készültek. Gerendaváz nyomára bukkantunk a domonkosok kolostoránál is. Ott nem a fal erősítésére szolgált, hanem - feltehetően - faerekélyt hordozott a falgyűrű olyan helyén, hogy a szikla természetes kiszögelléseit követte a városfal és ez a védelemben a toronyhoz hasonló szerepet töltött be.

Az északi oldalon, a Bécsi kaputól nyugatra a helyszínrajzok több négyzetes tornyot ábrázolnak. Hallart 1884-ben két négyzetes tornyot ábrázolt, nem ábrázolta ezzel szemben az esztergomi rondella mögött lévő saroktornyot, melyről már ásátás bizonyította létezését.²⁰ Hallart ugyanez évből származó látképén nagyon jól látszik a belső falvonulat és a tornyok. Itt már a saroktornyot is ábrázolta (314. kép). Haüy 1686-ban egyetlen négyzetes torony helyét jelezte a mai Hadtörténeti Múzeum északi fala mellett. A jelölt helyen való-

ban előkerült egy erős-, külső oldalán quáderlapokkal borított középkori falmaradvány. Salamon Ferenc leírta, hogy az Államnyomda építésekor találtak egy középkori tornyot²¹. Maradványai egyesek szerint még ma is láthatók az épület belsejében. Salamon úgy vélte, hogy ez a torony volt az eredeti Szombat kapu. Valószínűleg az a meggondolás vezette, hogy a városon közepén keresztülhaladó utvonal irányában feküdt. Nézetének ma is vannak hívei. A Szombat kapunak helyét illetően sok kutatóban felmerült a kétely, vajon azonosítható-e a mai Bécsi kapuval? Ennek van ugyanis a legkevesebb kapcsolata a Szombat piac terével, már pedig kezdetben e kapun belépő kellett, hogy az apácák vásárvámját megfizesse! Az érvek számomra is logikusnak látszanak. Nem vonhattam ki magam az alól a kényszer alól, hogy saját elméletemet megalkossam. Minthogy azonban elméletem bizonyos régészeti megfigyelésekhez kötött, melyek ebben a közleményben nem kaphattak helyet, azért a városfal-kutatás következő tanulmányában fogom kifejteni.

(Ábrák: 97-99, kép: 314)

JEGYZETEK

1. A kutatásokat Dr. Bertalan Vilmosnéval ketten végeztük. Jelentés a Régészeti füzetek 1964 (16) 72, valamint az 1965 (18) 59. számában és a Bp.R. 23 (1973) 278-ban.
2. Schmall L., Buda-Pest utcái és terei 26, 36, 145. Az utóbbi oldalon említi, hogy az utca neve 1440-ben: "Evangelista Szent János utcája volt". Ez természetesen téves és abból ered, hogy ferencesek 1686 után az egykori Mária Magdolna plebániatemplom mellé települtek. Zaiger Über die Vöstung 1696.
3. Györffy Gy., Budapest története az Árpád-korban. Budapest története I. (1973) 299, 158. kép." A Vár északi végén északkelet-délnyugati irányban húzódott a Szombathely nevű nagy, hosszú tér. A tér délnyugati és északkeleti végénél egy-egy középület állt. Délnyugati végén - mint említettük - magyar telepések építették fel a Mária Magdolna templomot..... A tér délkelet felé mintegy a Kard utcáig terjedt, felölelte a mostani Bécsikapu teret, sőt kiterjedt a mai evangélikus templom telkére is. Északkeleti sarkánál állott a Szombatkapu (porta Sabbati, Sombathkapu, Zombathkapu), délkeleti sarkánál, valamelyik bástyára néző telken a kamaraház, vagy Kammerhof. "Budapest Műemlékei I (1955) kötetben a szóbanforgó háztömb területén az Országház utca 21. számozású házat XV. századnak, a 23. számot viselő házat pedig XIV. századnak határozták meg. A 25 sz. telken álló ház kutatása nem történt meg. Szinleg ujkori, ám a középkori utcavonalnak megfelelő elhelyezkedése miatt bizonyára ebben is középkori ház lappang. A bécsi kapu térre néző négy háznak) az 5, 6, 7, 8. számú telken) szintén középkori előzményeik voltak. Csupán az Országház utca 27-29 sz. telkeken álló jellegtelen új házak helyét nem ismerjük. A tömb tehát már a XIV. századtól kezdve beépített volt.
4. Gárdonyi A., Budapest történetének okleveles emlékei I. /1936/56.
5. DL, 87195. Átvettem a következő műből: Kubinyi A., Die Anfänge Ofens. Giessener Abhandlungen zur Agrar-und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Bd. 60 (1972) 40-41.
6. Bertalan Vilmosné jelentése: Régészeti füzetek. Ser. I. N° 23. (1970) 78, - u. a. N° 24 (1972) 81.
7. Bertalan V. -né H. Gyürky K., Középkori utrendszer kutatása a budai Várnegyed területén. BpR. XXI. (1964) 345.
8. A XIII. századra, sőt talán a XIII. század első felére tehető településnyomot legközelebb a Bécsi kapu-tér közepén, az Országos Levéltárral szemben találtam. Hasonló korai kőházas építkezés nyomai eddig a Fortuna utcától keletre kerültek elő. A korai település szerkezete a város középkori uthálózatával és telekrendszerével ellentétes. Hozzá képest a középkori város uthálózat másodlagos. Tehát a Petermann bíró utca kialakulása is feltételezi a korábbi település megszűnését, melynek egyébként ezen a területen nem is mutatkozott nyoma. Lócsy E., XIII. századi város és a XIV. századi városrendezés nyomai a budai Várnegyedben. Településtud. Közl. 22. (1969) 106.; Lócsy E., BpR. 22 (1971) 209.; H. Gyürky K., Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. Arch. Ért. 99 (1972) 33.
9. Károlyi Á. -Wellmann I., Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. (1936) 185.
10. Grimáni jelentése 1686 jul. 16. -ról, Henrik herceg naplója jul. 27. -én, a Főjelentés jul 26. -án.
11. Salamon Ferenc, Budapest története II. (1885) 293.
12. Az alaprajzot közli Dr. Nagy Lajos, Budapest története III. (1975) 33, 5. kép.
13. LD. 39. 212. FOM.

14. Pataki V., A budai vár középkori helyrajza. BpR. 15 (1950)
15. H. Gyürky K., A domonkosok középkori kolostora Budán. Fontes Archaeologici. Vol. 18. Előkészületben. Rövidített magyarnyelvű ismertetése e kötetben.
16. Seitl K. A vári ásatások néhány műszaki vonatkozásu kérdése. Arch. Ért. 79 (1952) 171-178, 6.kép.; Gerevich. L., A budai vár feltárása (1966) 32.
17. H. Gyürky K. Buda településének kezdete...
18. Zolnay L., Arch. Ért. 95 (1968) 40-58; Zolnay L., BpR. 22 (1971) 271.
19. H. Gyürky K., A domonkosok középkori kolostora Budán. Fontes 18.
20. Ennek az ásatásnak feldolgozása még nem készült el. Bizonyos helyszínrajzokon szerepel, pl. Károlyi-Welmann, Buda és Pest visszavivása 1686-ban v. kötet 175. lapján közölt "Plan de siege de Bude" 1686-ból ezt a saroktornyot is ábrázolta.
21. Salamon F. i. m.

KATALIN H. GYÜRKY

THE MEDIEVAL TOWN WALLS OF BUDA, I.

The author conducted excavations near the building of the National Archives (No. 1. Petermann biró Street) in 1972. Near that street the remains of a medieval dwelling-house were found and, on the northern side of the site, the double wall of the medieval town which provided protection to the north. Between the dwelling-house and the inner town wall there was a wide strip of land without buildings. The dwelling-house could have been built on the edge of the geological surface of the hill in the 14th century at the earliest. Similarly on the edge of the original slope the inner town wall was erected in the 13th century. The structure of the wall was strengthened by built-in beams. Documents dating from the nineties of the 15th century bear evidence of the existence of the outer (second) town wall. Relying upon the results of the excavations conducted at the Dominican monastery the date of the construction of that wall can be determined as the time between 1390 and 1430. Apart from these two medieval walls there is also a third one, at present it is bordering the Castle Hill. It is known of that wall that it already existed at the time of the siege in the year 1686, consequently it had been built during the Turkish rule, presumably on account of the bad condition of the medieval town walls.

(Figures: 97-99, plates: 314)

КАТАЛИН Х. ДЮРКИ:

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ СТЕНЫ БУДЫ I.

В 1972 году нами были проведены раскопки рядом со зданием Государственного Архива /Ул. Петерманн биро, дом 5-7/. Здесь были обнаружены остатки средневекового жилого дома, а на северной стороне раскопчного участка - двойные городские стены, защищающие крепость с севера. В промежутке между домом и внутренними крепостными стенами тянется широкий незастроенный пояс. Дом был выстроен на краю геологической поверхности горы не ранее XIV века, а внутренняя стена, возведенная на краю естественного склона горы, была построена в XIII веке. Бревна, встроенные в стену, придавали ей большую прочность. Грамоты 90-ых годов XV века свидетельствуют о том, что в то время внешние стены уже были построены. Их постройку мы датируем по данным, полученным при раскопках доминиканского монастыря, промежутком времени с 1390 по 1430 гг. Кроме этих двух рядов стен, существовали и третьи, которые окружают в настоящее время крепостную гору. Нам известно, что во время освободительного штурма 1686 г. они уже стояли. Мы предполагаем, таким образом, что их постройка произошла во время турецкого господства для укрепления более ранних стен, находящихся в плохом состоянии.

/Фиг. 97-99, рис. 314/